

УДК 821.161.3.09“18/19”

**РЭЛІГІЙНАЕ СВЕТАЎСПРЫМАННЕ БЕЛАРУСКІХ ГУТАРНІКАЎ
КАНЦА XIX – ПАЧ. XX ст.**

Кісялёва Лія Генадзьеўна

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
НАН Беларусі (г. Мінск, Беларусь)

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці рэлігійнага светабачання, адлюстраванага ў гутарках Восіпа Арлоўскага і Міколы Марозіка.

З XIX ст. у Беларусі адным з самых любімых у народзе літаратурных жанраў былі гутаркі – бессюжэтныя вершаваныя альбо пражайчныя тэксты, змест якіх зазвычай заключаўся ў развагах на маральна-этычныя ці сацыяльныя тэмы.

Аўтараў такіх твораў называлі гутарнікамі, і сярод іх былі як бадзягі-жабракі, так і сяляне. Зразумела, тэксты, якія ўзніклі ў самім народным асяроддзі, даюць унікальную магчымасць пачуць галасы тых, хто заўжды заставаўся на ўзбоччы Вялікай гісторыі, наблізіцца да разумення светапогляду простага чалавека, у тым ліку яго рэлігійных уяўленняў.

Большасць беларускіх гутарак ананімныя, але ёсць і выключэнні. У канцы XIX – пачатку XX ст. сярод масы безыменных гутарнікаў вылучыліся два аўтары – Восіп Арлоўскі і Мікола Марозік. Творы першага з іх нават выйшлі асобнай кніжкай пад тытулам “Беларускія народныя расказы” ў Полацку ў 1908 г. У асноўным гутаркі ў гэтым зборніку маюць форму маналогаў і дыялогаў сялян, многія з якіх падмацоўваюць свае развагі спасылкамі на Бога. Некаторыя з гэтых вяскоўцаў, нібыта спрабуючы разгадаць Боскі замысел, выбудоўваюць цэлыя тэорыі. І не толькі волю нябёсаў імкнуцца яны спасцігнуць, але і прыроду зла. Напрыклад, у гутарцы “Два мужыкі” (у форме дыялогу) адзін з сялян трактуе пытанне досыць прасталінейна: на яго думку, крыніца зла – д’ябал, і калі б яго не было, “то челоўкѣ челоўка бы любіу... / И ни хто бы никого не убіу” [1, с. 74]. У суразмоўцы іншае меркаванне: ён сцвярджае, што калі б не было д’ябла, то зло паглынула б свет. На думку гэтага селяніна, не страх Божы, а толькі боязь нячыстай сілы і пекла ўтрымлівае людзей ад амаральных і злачынных дзеянняў: “Я ни разѣ гѣга говоріу / Кабѣ сатаны не бояуся / Дыкѣ ни хто и молитвы бы ни творіу / А тольки бы смѣяуся” [1, с. 75].

Гутаркі В. Арлоўскага забіраюцца ў такія закуткі сялянскай душы, якія раней не траплялі на вока нікому з беларускіх пісьменнікаў. І ў шмат якіх тэмах гэты гутарнік быў першапраходцам. Напрыклад, адно з зусім не характэрных для беларускага пісьменства пачатку XX ст. пытанняў, за якое заўзята бярэцца В. Арлоўскі, – гуманнае абыходжанне з жывёламі. У літаратуры гэтая праблематыка была не ў прыярытэце, бо, натуральна, цьмянела ў параўнанні з незлічоным мноствам вострых і злабадзённых чалавечых праблем. А В. Арлоўскі звяртаецца да гэтай тэмы ажно ў трох гутарках са свайго зборніка (“Бацька і сын”, “Прохар” і “Тумаш”). Для герояў гэтых твораў належны догляд свойскай жывёлы – не проста адзін са шматлікіх штодзённых сялянскіх клопатаў, а пытанне рэлігійнай этыкі. В. Арлоўскі надае гэтай праблеме значнасць і маштаб, якіх яны, па праўдзе кажучы, не маюць у хрысціянстве. Напрыклад, Тумаш з аднайменнай гутаркі ўпэўнены, што Бог чакае ад вернікаў усёабдымнай любові, якая не ведае выключэнняў. Трэба любіць і “ўсякага чалавека”, “птушку і скацінку”, і нават расліны: “Отъ Бога написано и гѣто перомѣ / Не ломи у деревѣ сучка и не роби раны” [1, с. 72]. Тумаш не сумняваецца, што тыя, хто крыўдзіць свойскую жывёлу, атрымліваюць кару не толькі на тым свеце, а ўжо пры жыцці. У гутарцы “Бацька і сын” стары чытае натацыі даросламу сыну, які кепска корміць і не даглядае свайго сабаку. У ход ідзе наймацнейшы аргумент – напамін пра Божы бумеранг: “Тябѣ сынѣ ты мой за гѣто Богѣ сильно покараецѣ, и до ведѣць тябѣ до того што ты самѣ ня будешѣ куска хлѣба имѣць” [1, с. 54]. Бацька ў сваёй прамове вяртаецца ажно да часоў стварэння свету, калі Бог прызначыў чалавека валадаром над жывёламі і сказаў: “Будѣ надѣ ими Паномѣ / А ня будѣ тыраномѣ” [1, с. 55].

На фоне такога гуманізму ў дачыненні да жывёл нечаканым здаецца мэсэдж, які ўтрымліваецца ў гутарках “Старыкі Пахом і Максім”, “Цімоха” і

“Харытон”. Пашырэнне сферы выкарыстання смяротнага пакарання – вось пра што гамоняць рахманья мужыкі ў гэтых творах. Сяляне мяркуюць, што ніякае пакаранне, акрамя смерці, не паложае ліхадзеяў. Сярод аргументаў на карысць смяротнай кары – рэлігійнае абгрунтаванне: “Самъ Богъ повелѣваецъ / Што худая трава изъ города вонъ / Разбойникъ и ближняго убиваецъ / То долженъ убитымъ быть и онъ” [1, с. 68].

Другому вядомаму гутарніку канца XIX – пачатку XX ст. – селяніну вёскі Лаўрышава Навагрудскага павета М. Марозіку – не пашчасціла ўбачыць свае творы надрукаванымі асобнай кніжкай. Затое яму пашанцавала трапіць у поле зроку фалькларыста і этнографа М. Нікіфароўскага, які ў 1902 г. прысвяціў гэтаму сялянскаму паэту вялікі артыкул у часопісе “Живая старина”. Дзякуючы гэтаму мы ведаем пра феноменальную папулярнасць М. Марозіка, які часта выступаў са сваімі гутаркамі на рэлігійных святах у Мінскай і суседніх губернях. Большасць беларускамоўных твораў гэтага гутарніка ніколі не публікавалася, але захаваліся аўтарскія рукапісы, датаваныя 1890 г.

Тэмамі для сачыненняў М. Марозіка становіліся п’янства, сваркі паміж сваякамі і суседзямі і г. д. Амаль ва ўсіх сваіх гутарках ён спасылаўся на Біблію і багаслоўскую літаратуру. Зазвычай у такіх фрагментах М. Марозік пераходзіў з беларускай на рускую мову, а часам нават з верша на прозу. Многія яго творы пабудаваны па аднолькавай схеме: ланцужкі прыкладаў заганных паводзінаў перарываюцца або завяршаюцца працяглымі павучаннямі, дзе і прыводзяцца цытаты (нярэдка маркіраваныя словазлучэннем “ібо сказана”).

Напрыклад, на пачатку адной з гутарак п’яніца наракае на сваю нікчэмную долю, абвінавачваючы ва ўласных бедах улюбёны напой і карчмара: “Ах горкая ты гарелко горкія твае пляшкі / апразвас у мяне незашто купиць и фуражки [...] / Ах горкая ты гарелко горкая ты сивуха / апразцябѣ нѣт сярмяги нѣт кажуха...” [2, арк. 233–234]. Неўзабаве, аднак, п’яніца з “лірычнага героя” ператвараецца ў мішэнь для з’едлівай крытыкі. М. Марозік старанна “каталагізуе” ўсе праявы і наступствы п’янства. А напрыканцы змяшчае ўрачыстае павучанне, пераходзячы з беларускай мовы на рускую. Гутарнік не заклікае да катэгарычнай адмовы ад алкаголю, але выступае за ўмеркаванасць ва ўсім: “Потому что невинно вино укоризненно же пьянство [...] / Ибо сказано употреби труд храни умеренность / Богать будеши / воздержно пій мало яждь здравъ будеши / твори благо бегай злаго спасень будеши” [2, арк. 234–235]. Як бачым, М. Марозік тут цытуе Прыпавесці Саламонавы, а таксама прыводзіць амаль даслоўную вытрымку з духоўнага запавету Мітрафана Варонежскага. Такім чынам, амплітуда стылістычных хістанняў у гэтым творы ўражае: ад выключна зніжанага дыскурсу ў апісанні п’янства – да рэлігійнага красамоўства.

У гутарцы пад назвай “Вясковыя дзяды, або Памінальныя дні” М. Марозік ставіць перад сабою мэту асудзіць абжорства. Ён вельмі дэталёва апісвае, як увечар на Дзяды кожная сям’я спяшаецца за стол, які ломіцца ад ежы. Паводле звычайу нельга прапусціць ніводную страву, трэба пакаштаваць кожную: “... Старшия даюць таки указъ / Что чарпануць всякие патравы хоць адин разъ” [3, арк. 22 адв.], – і людзі страчваюць пачуццё меры. Напрыканцы, як у многіх сваіх гутарках, М. Марозік рэзка ўзносіцца з плоскасці “матэрыяльна-цялеснага нізу” ў сферу духоўных прасвятленняў. Просты народ лічыць, – разважае гутарнік, –

што багатая вячэра цешыць не толькі памерлых сваякоў, але і самога Бога. На-самрэч жа нябожчыкам важна, каб жывыя маліліся за іх і давалі міласціну ўбогім, а шчодры пачастунак зусім не патрэбны ні душам памерлых, ні Усявышняму, – нагадвае М. Марозік і цытуе выслоўе з Паслання да карынфянаў пра тое, што ежа не набліжае нас да Бога [3, арк. 23 адв.].

Такім чынам, М. Марозік у сваіх творах прытрымліваецца больш традыцыйных рэлігійных поглядаў, у той час як у гутарках В. Арлоўскага хрысціянскія догмы нярэдка інтэрпрэтуюцца досыць адвольна.

Літаратура

1. Орловский, И. Д. Белорусские народные рассказы / И. Д. Орловский. – Полоцк: Типография Н. А. Сролиовича, 1908. – 94 с.
2. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). – Z. 376 (Archiwum Prozorów i Jelskich). S. 140.
3. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (LMAVB). – F. 21. V. 385.